

Misetics Bálint

A KAPITALIZMUSON TÚL

Alapvető ellentmondás feszül két olyan – fontos és szép – törekvés között, amelyet vélhetően mindannyian Marx munkássága egyik legalapvetőbb üzenetének fogadnánk el. Az egyik ilyen törekvés a kapitalizmus radikális – tehát azt a gyökerénél megragadó – kritikája, a másik pedig a kritika és a gyakorlat egysége. Úgy tűnik, hogy választanunk kell a marxi hagyomány radikális öröksége és az utolsó Feuerbach-tézis szellemisége között: amit írunk, vagy megalkuvó lesz, vagy pedig – a gyakorlat szempontjából – irreleváns.

Úgy tűnik, hogy választanunk kell aközött, hogy a radikális társadalomelméletet intellektuális kalandnak tekintjük csak, aminek legfeljebb mint érzelmi inspiráció lehet jelentősége a körülöttünk lévő világ valódi küzdelmeiben, vagy pedig megmaradjunk az elméletnél, „csodáljuk a szöveget”, lássuk el jegyzetekkel, tárjuk fel: mi volt rá és mire volt az hatással, de alapvető politikai üzenetét mindeközben „vagy a sóvárgó baloldali nosztalgia takarója alá, vagy pedig akadémiai lábjegyzetek tömege alá rejtjük el” (Harvey 2008: 3). A helyzetet csak súlyosbítja az a hozzáállás, „amely már semmiféle politikai akcióval nem vág össze”, amely „nem ettől vagy amattól a politikai irányzattól áll balra, hanem általában attól, ami lehetséges”, „amely kezdettől fogva kizárólag azon igyekszik, hogy negativisztikus nyugalomban élvezze önmagát”, és ami a baloldali gondolatot „a döntés kikényszerítésének módszeréből szórakoztató objektummá, termelőeszközből fogyasztási cikké” változtatja (Benjamin 1980: 640). A probléma részben nyelvi: nem csak arról van szó, hogy a baloldal olyan fontos fogalmai, mint a „szocializmus”, „szükségletek szerinti elosztás”, „elidegenedés” vagy „osztályharc” ma leginkább csak arra alkalmasak (teljesen érthető módon), hogy használóit megbélyegezzék vagy nevetségessé tegyék, hanem arról az általánosabb nehézségről, hogy éppen azok rendelkeznek legkevésbé a radikális társadalomelmélet befogadásához szükséges kiváltságokkal, akiknek az érdekeivel elvben leginkább egybeesik annak üzenete és szándéka.

A legalapvetőbb probléma azonban az a szakadék, ami a lehetséges és a kívánatos között tátong a mindenkor hatalmi viszonyok függvényében. Az „elkerülhetetlen feszültség egy radikálisan emberibb és igazságosabb világra irányuló emancipatorikus törekvések komolyan vétele és a realizmus kemény korlátaival való szembenézés között” (Wright 2007: 27). Mit mondhatunk mindezek tükrében a feltétel nélküli alapjövedelemről – vagyis arról az elképzelésről, hogy a politikai közösség minden tagja váljon jogosulttá egy rendszeres jövedelemre rászorultágtól és munkavégzéstől függetlenül?

Egy valódi alapjövedelem bevezetésének rövid távon nincsen realitása sem Magyarországon, sem másutt. Ráadásul meggyőző érvek szólnak amellett, hogy a szociális állampolgáriság és a szükségletek szerinti elosztás minimumának mindenki számára hozzáférhető színvonalas közszolgáltatásokon keresztül való biztosításának, és a társadalmi egyenlőtlenségek ily módon való csökkentésének elsőbbséget kell élveznie a bőkezű univerzális juttatásokkal szemben (l. Bergman 2010), különösen akkor, ha a legalapvetőbb

közjavakhoz – oktatáshoz, egészségügyi ellátáshoz – való hozzájárás annyira szélsőségesen egyenlőtlen, mint Magyarországon. Nem csak a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkenésére van szükség, hanem – T. H. Marshall klasszikus tanulmányát (1964: 127) idézve – a „közös kultúra és közös élmények terének” jelentős kiterjesztésére is, ami egyszerre *feltétele és megvalósulása* az egalitáriánus társadalompolitikához – és így az alapjövedelem bevezetéséhez is – szükséges társadalmi szolidaritásnak (vö. Fromm 1966; Gorz 1992; Jordan 1992).¹

Felmerülhet ezért, éppen a fentiek tükrében, hogy nem időpocsékolás-e egy ilyen nyilvánvalóan távoli reform érdemeiről értekezni. Mary McIntosh például amellet érvel, hogy a feltétel nélküli garantált minimumjövedelem bevezetésének – mivel az felszámolná azt a szükségletet, ami a túlélés érdekében a munkaerejük eladására kényszeríti az embereket, és ezzel tagadná a bérmunkaviszonyt, a kapitalizmus lényegét – semmi realitása nincs egy kapitalista társadalomban; viszont „az ilyen követelések azzal járhatnak, hogy a közpolitikára vonatkozó összes valódi küzdelmet jelentéktelenné és reformistának tüntetik fel” (1981: 36). Nem értünk egyet vele: az univerzális alapjövedelem gondolata éppen azért olyan szép és erőteljes, mert egyszerre testesít meg radikális politikai filozófiai elgondolásokat a szabadságról, az egyenlőségről, vagy éppen a szükségletek szerinti elosztásról, és mutat utat egyúttal mindezeknek az elgondolásoknak az *intézményi megvalósítása*, mind pedig ennél *kisebb léptékű reformok értékelése* tekintetében. Ahhoz ugyanis, hogy ezekben a „valódi küzdelmekben” magabiztosan és hatásosan tudjunk képviselni az álláspontunkat, nem csupán konkrét javaslatokra, hanem a „meggyőződés erejére” van szükség, „ami a meggyőződés mélységétől függ, ami pedig egy olyan elméletből származik, ami túlságosan alapvető ahhoz, hogy közvetlenül alkalmazható legyen” (Cohen 1994: 5). Szükségünk van azokra az alapvető baloldali értékekre, amelyek „a jelen lehetőségeinek horizontjától száz mérföldre levő társadalom felé mutatnak, hogy megvédjünk minden fél mérföldnyi területet, amelyet már kivívtunk, és hogy visszavívjunk mindent, amit már elvesztettünk” (i. m.).

A jelen lehetőségei nem függetlenek az azokkal kapcsolatos vélekedéseinktől. A *status quo* egyik legfontosabb ereje éppen az, hogy magától értetődő: az a vélekedés, hogy

¹ Van Parijs alapjövedelemről szóló könyvében – ami az elképzelés legkidolgozottabb politikai filozófiai megalapozása – a jó életre vonatkozó különböző megfontolásokkal kapcsolatos liberális semlegesség talaján állva alapvetően a pénzbeli transferek elsőbbsége mellett érvel, noha elismeri a közszolgáltatások szükségességét is (2003: 42–43). A könyve végén azonban mégis azt hangsúlyozza az alapjövedelem bevezetéséhez szükséges érzelmi alapok kapcsán, hogy mennyire fontos a társadalom különböző rétegeiből származó tagjainak egymással való „több-mint-felszínes” érintkezése, így például az, hogy ugyanazokban a bölcsődékben és iskolákban nőjenek fel, illetve ugyanazokban a kórházakban szülessenek meg és hunyjanak el (Van Parijs 2003: 231).

a kapitalizmus és a javak piaci elosztása természetes és elkerülhetetlen. A társadalmi valószínűségnek ez az eldologiasodott szemlélete, együtt a tanácstalansággal, amit a magukat szocialistának hazudó rendszerek bukása és a nyugat-európai jóléti állam válsága hívott életre – „az utópikus energiák kimerülése” (Habermas 1993) – a kapitalizmus humanizálásának a legfontosabb korlátai közül valók. A kapitalizmus átalakításáról, illetve meghaladásáról való rendszerszerű gondolkodás ezeknek a korlátoknak a ledöntéséhez járulhat hozzá, és éppen ezáltal a további korlátok ledöntését készítheti elő.

* * *

A *Fordulat* alapjövedelemről szóló rövid összeállításába – amely az *Esély* folyóirat e témának szentelt tavalyi különszámának² a testvére – az elképzelés kiterjedt irodalmából a marxi hagyományt alapvető referenciapontnak tekintő megközelítések közül válogattunk három tanulmányt. Az analitikus marxista megközelítést képviselő szerzők közül Robert van der Veen és Philippe Van Parijs itt közölt klasszikus cikke – *Egy kapitalista út a kommunizmusba* – a szükségletek szerinti elosztás kiterjesztésének és az elidegenedett munka visszaszorításának az eszközöként érvel a feltétel nélküli alapjövedelem mellett.³ A gondolatmenet szerint egy feltétel nélküli alapjövedelem bevezetése (*a jóléti kapitalizmusból az alapjövedelem kapitalizmusba való átmenet*) egyrészt a szükségletek szerinti elosztás megfelelő intézményi megvalósítása; másrészt az oly módon alakítaná át a kapitalizmus belső tendenciáit, hogy – elsősorban a munka kellemességét is magában foglaló termelékenység növekedésén keresztül – idővel anélkül lehetne egyre nagyobb teret engedni a munka-hozzájárulástól független elosztásnak, és így az elidegenedett munkától való felszabadulásnak, hogy az a rendszer gazdasági fenntarthatóságát veszélyeztetné (*kommunizmusba való átmenet*).

2 Alapjövedelem – Minimumjövedelem. *Esély*, 2010/5.

3 Az érvelés mélyebb átgondolásához érdemes áttekinteni a tanulmány kapcsán a *Theory and Society*-ben és az eredeti megjelenés huszadik évfordulóján a *Basic Income Studies*-ben közölt hozzászólásokat (l. különösen Cohen 2006; Dhams 2006; Elster 1986; Przeworski 1986; Schroeder 2006), valamint Van Parijs és Van der Veen további írásait, amelyekben maguk is felülvizsgálják az érvelésüket (Van der Veen és Van Parijs 2006; Van Parijs 1992b: 17–21). Van Parijs későbbi munkássága során (1991, 2003, 2009a) már a liberális egalitarianizmus eszmerendszerében érvel az alapjövedelem mellett, noha azt továbbra is fenntartja, hogy „az alapjövedelem bevezetését egy olyan stratégiának tekinthetjük, ami mindannak az elérésére törekszik, ami vonzó volt és az is maradt a kommunista mozgalomhoz köthető emancipatorikus eszmében” (1992a: 466).

Erik Olin Wright előbbire írt eredeti válaszában (1986) azt hangsúlyozta, hogy mindennek a gazdasági és politikai megvalósíthatóságához miért lehet szükség a termelőeszközök magántulajdonosi jogosultságainak jelentős korlátozására (és így a termelőeszközök feletti kollektív rendelkezéssel definiált szocializmushoz való közeledésre).⁴ Az itt közölt, későbbi cikkében – *Az alapjövedelem mint szocialista projekt* – viszont azt vizsgálja, hogy az alapjövedelem bevezetése mennyiben járulna hozzá a munka tőkével szembeni strukturális pozíciójának és a civil társadalom gazdaság feletti hatalmának megerősítéséhez, valamint a munkaeő árujellegének csökkentéséhez. A rövidke írás egyúttal egy lehetséges tömör összefoglalását adja a kapitalizmus – széles értelemben vett – szocialista kritikájának, és szolgáltat ennek tükrében egy mércét a kapitalizmuson belüli reformok értékeléséhez. Végül a frankfurti iskolához kötődő Claus Offe tanulmánya – *Alapjövedelem és munkaszerződés* – ezt a két normatív szöveget egy funkcionista megközelítéssel egészíti ki, vagyis nem csak amellett érvel, hogy az alapjövedelem miért volna helyes, hanem amellett is, hogy a kontinentális európai jóléti államok politikai gazdaságtana alapján miért van szükség rá (l. még Mückenberger et al. 2010; Offe 2009; Standing 1992; Van Parijs 2009b).

Az alábbiakban közölt tanulmányok szükségszerűen több kérdést vetnek fel, mint amennyit megválaszolnak. De talán éppen ilyen kérdésekre is szükségünk van ahhoz, hogy elkerüljük a társadalomhoz, társadalompolitikához való hozzáállásnak azt a módját, ami azáltal, hogy természetesnek tekinti az aktuális hatalmi, politikai gazdaságtani és kulturális viszonyokat – minden esetleges jó szándéka ellenére – maga is cinkossá válik ezek újratermelésében és legitimálásában.

4 Vö. Van der Veen és Van Parijs válaszával (1986), illetve Van Parijs tanulmányával (1993) a tőke mozgások korlátozásának marxista kritikájáról.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Benjamin, Walter (1980): Baloldali melankólia. In: *Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok*. Magyar Helikon, 635–642.
- Bergmann, Barbara R. (2010): Svéd típusú jóléti állam, vagy alapjövedelem – melyik élvezzen prioritást? In: *Esély*, 5.: 68–80.
- Cohen, G. A. (1994): Back to Socialist Basics. In: *New Left Review*, 1/207, September-October: 3–16.
- Cohen, G. A. (2006): Notes on the Universal Grant Proposal. In: *Basic Income Studies*, Vol. 1., Issue 1., Article 7.
- Fromm, Erich (1966): The Psychological Aspects of a Guaranteed Income. In: *The Guaranteed Income: Next Step in Economic Evolution?* Szerk.: Theobald, Robert. Doubleday & Company Inc.: 175–184.
- Gorz, André (1992): On the Difference between Society and Community and why Basic Income Cannot by Itself Confer Full Membership of Either. In: *Arguing for Basic Income. Ethical Foundations for a Radical Reform*. Szerk.: Van Parijs, Philippe. Verso: 178–184.
- Habermas, Jürgen (1993): A jóléti állam válsága és az utópikus energiák kimerülése. In: *Válogatott tanulmányok*. Atlantisz Kiadó: 283–308.
- Harvey, David (2008): Introduction. In: Marx, Karl – Engels, Friedrich: *The Communist Manifesto*. Pluto Press: 1–30.
- Jordan, Bill (1992): Basic Income and the Common Good. In: *Arguing for Basic Income. Ethical Foundations for a Radical Reform*. Szerk.: Van Parijs, Philippe. Verso: 155–177.
- Mary McIntosh (1981): Feminism and Social Policy. In: *Critical Social Policy*, Vol. 1., Issue 1.: 32–42.
- Mückenberger et al. (2010): Az állam által garantált alapjövedelem: napjaink szociálpolitikai szükségszerűsége. In: *Esély*, 5.: 42–60.
- Offe, Claus (2009): Közelítések a munkapiac jövőjéhez. „Ortodoxia”, „realizmus” és „harmadik utak”. In: *Replika*, 68.: 49–62.
- Przeworski, Adam (1986): The Feasibility of Universal Grants under Democratic Capitalism. In: *Theory and Society*, Vol. 15., No. 5. (September): 695–707.
- Standing, Guy (1992): The Need for a New Social Consensus. In: *Arguing for Basic Income. Ethical Foundations for a Radical Reform*. Szerk.: Van Parijs, Philippe. Verso: 46–60.
- Schroeder, Doris (2006): How Global is the Capitalist Road to Communism? In: *Basic Income Studies*, Vol. 1., Issue 1., Article 9.

- Van der Veen, Robert J. – Van Parijs, Philippe (1986): Reply to Six Critics. In: *Theory and Society*, Vol. 15., No. 5. (September): 723–757.
- Van der Veen, Robert J. – Van Parijs, Philippe (2006): A Capitalist Road to Global Justice: Reply to Another Six Critics. In: *Basic Income Studies*, Vol. 1., Issue 1., Article 13.
- Van Parijs, Philippe (1991): Why Surfers should be Fed? The Liberal Case for an Unconditional Basic Income. In: *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 20., No. 2. (Spring): 101–131.
- Van Parijs, Philippe (1992a): Basic Income Capitalism. In: *Ethics*, Vol. 102., No. 3. (April): 465–484.
- Van Parijs, Philippe (1992b): Competing Justifications of Basic Income. In: *Arguing for Basic Income. Ethical Foundations for a Radical Reform*. Szerk.: Van Parijs, Philippe. Verso: 3–43.
- Van Parijs, Philippe (1993): Marxism and Migration. In: *Marxism recycled*. Cambridge University Press: 140–152.
- Van Parijs, Philippe (2003): *Real Freedom for All. What (If Anything) Can Justify Capitalism?* Clarendon Press.
- Van Parijs, Philippe (2009a): Egalitarian Justice, Left Libertarianism and the Market. In: *The Anatomy of Justice. Themes from the Political Philosophy of Hillel Steiner*. Szerk.: de Wijze, Stephen – Kramer, Matthew H. – Carte, Ian. Routledge: 145–162.
- Van Parijs, Philippe (2009b): Az alapjövedelem és a jóléti állam két dilemmája. In: *A jóléti állam a 21. században*. Szerk.: Nyilas Mihály. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület - ELTE TáTK Szociális Munka és Szociálpolitikai Tanszék: 493–498.
- Wright, Erik Olin (1986): Why Something like Socialism Is Necessary for the Transition to Socialism? In: *Theory and Society*, Vol. 15., No. 5. (September): 657–672.
- Wright, Erik Olin (2007): Guidelines for Envisioning Real Utopias. In: *Soundings*, Vol. 36., No. 1.: 26–39.